

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну
едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

Интервенције у
раном детињству
и предшколству

Зборник радова

*Београд,
22. децембар 2023.*

Београд, 2023.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

**„ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У РАНОМ ДЕТИЊСТВУ И
ПРЕДШКОЛСТВУ”**

Београд, 22. децембар 2023.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2023.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У РАНОМ ДЕТИЊСТВУ И ПРЕДШКОЛСТВУ”
Београд, 22. децембар 2023. године
ЗБОРНИК РАДОВА

Рецензенти:

Проф. др Маја Ивановић
Проф. др Марија Анђелковић

Издавач:

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Марина Шестић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Светлана Каљача

Уредници:

Проф. др Александра Ђурић Здравковић
Проф. др Слободанка Антић
Доц. др Јасмина Максић

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN-978-86-6203-175-4

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 14.11.2023. године, Одлуком бр. 3/192 од 23.11.2023. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „Интервенције у раном детињству и предшколству”.

Зборник радова је настао као резултат Пројекта „Интервенције у раном детињству и предшколству” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (руководилац Пројекта проф. др Мирјана Ђорђевић), као и резултат пројеката које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (број уговора 451-03-47/2023-01/200096).

ПРОБЛЕМАТИЧНИ ОБЛИЦИ ПОНАШАЊА КОД ДЕЦЕ СА ТЕШКОЋАМА У МЕНТАЛНОМ РАЗВОЈУ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Мирјана ЈАПУНЦА МИЛИСАВЉЕВИЋ, Наташа БУХА, Марија ЈЕЛИЋ,
Ирена СТОЈКОВИЋ, Биљана МИЛАНОВИЋ ДОБРОТА

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Апстракт

Интересовање за проучавање проблематичних облика понашања код деце са тешкоћама у менталном развоју предшколског узраста произилази из чињенице да је то период који означава кључну фазу за развој друштвених, когнитивних и емоционалних вештина. Рад се бави утврђивањем преваленције проблема понашања као и сагледавањем повезаности између екстернализованих и интернализованих облика проблематичног понашања код деце са тешкоћама у менталном развоју предшколског узраста. Истраживање је спроведено на узорку од 35 деце, оба пола, узраста од 4 до 7 година. Испољавање екстернализованих и интернализованих облика проблематичног понашања испитана су применом Скале проблематичног понашања коју су попуњавали васпитачи који раде за децом која су обухваћена узорком. Анализом добијених података може се уочити да просечне вредности указују на то да су деца из узорка понекад усамљена, да понекад испољавају анксиозност у групи као и да понекад делују тужно или депресивно. Иако се ниједан екстернализован облик проблематичног понашања не испољава често, сви процењени проблеми испољавају се понекад. Тестиране корелације на нивоима значајности од 0,01 и 0,05 указују на чињеницу да постоји статистички значајна повезаност између екстернализованих и интернализованих облика проблема понашања код деце са тешкоћама у менталном развоју раног и предшколског узраста.

Кључне речи: деца са тешкоћама у менталном развоју, екстернализовани и интернализовани проблеми понашања

УВОД

Проблеми у понашању испољавају се кроз понашања која одступају у односу на узраст и друштвене норме у ситуацијама у којима особа учествује. Такав вид понашања има негативан утицај како на саму особу, тако и на околину (Bouillet et al. 2008 према Вуквић, 2020). Деца предшколског узраста

осим што су емоционално незрела налазе се и у процесу социјалног и когнитивног развоја. Испољавање проблематичног понашања у предшколским установама често је повезано са психичким поремећајима у одраслом добу. Многи од тих поремећаја могу да се идентификују пре седме године живота, стога је рано откривање изузено значајно (Živčić-Bećirević i sar., 2003).

Неспорна је чињеница да поједина деца одрастају у условима појачаног ризика који су условљени поремећајима у менталном развоју због чега могу да испоље различите проблеме понашања (Vlah i sar, 2021). Предшколска установа треба да буде место у коме ће свако дете имати неопходну подршку за превазилажење тешкоћа. Превенција проблематичног понашања треба да се огледа у развијању емоционалне зрелости, емпатичности, пријатељства, комуникације, као и решавања проблема у вршњачким односима (Webster-Stratton & Reid, 2004). Позитивна искуства у раним годинама живота, као и способност мале деце да управљају својим понашањем значајан је предиктор за будући академски успех и укљученост у друштвени живот (Rakar et al., 2018).

Прегледом литературе, уочава се да када се наводе проблематични облици у понашању деце предшколског узраста, користе се термини као што су: посебне потребе, захтевна понашања, изазовна понашања, емоционални проблеми, проблеми у понашању, поремећаји у понашању, тешкоће понашања и ризична понашања (Vlah i sar, 2021). Проблематично понашање у овом раду сагледано је кроз појаву интернализованог и екстернализованог облика понашања код деце са тешкоћама у менталном развоју (у даљем тексту ТуМР) предшколског узраста у редовним васпитним групама. Интернализовано понашање може да се дефинише као понашање које је окренуто ка себи, док се екстернализовано односи на понашање које је усмерано ка другим особама (Vujić, 2021). Екстернализовани проблеми су стабилнији од интернализованих и имају лошију прогнозу, као и релативну отпорност на интервенције (Томић, 2013). Праћење дечјег развоја омогућава континуирано

сагледавање целокупне ситуације која се односи на дете. Уколико се примете значајна одступања од функционисања која се очекују на одређеном узрасту, неопходно је да се испитају околности, као и да се детектују разлози таквог понашања. Родитељи имају значајну улогу у праћењу дететовог понашања унутар породичног окружења, док васпитачи имају могућност да континуирано опсервирају и прате дететово понашање унутар групе деце истог или сличног календарског узраста (Mikas, 2007).

Деца са ТуМР, у односу на своје вршњаке типичног развоја, испољавају више проблема у понашању који значајно ометају социјално функционисање и који доводе до лошијих дугорочних исхода (Bolourian & Blacher, 2018). Депресија и анксиозност јављају се знатно чешће у поређењу са децом типичног развоја (Rodas et al., 2016). Деца са ТуМР углавном показују неасертивне одговоре који имају тенденцију да буду агресивни уколико дете показује проблематично понашање (Nieuwenhuijzen et al., 2004). Проблеми у понашању код деце са ТуМР предшколског узраста могу бити предиктор дуготрајних антисоцијалних проблема, као и проблема менталног здравља, стога је значајно рано препознавање и превенција тих проблема (Nader-Grosbois et al., 2013). Социјални и емоционални проблеми у предшколском узрасту захтевају квалитетно и развојно прилагођено окружење које подржава социјални и емоционални развој деце (Valenčić Štemberger, 2021).

Циљ истраживања био је утврђивање преваленције проблема понашања, као и сагледавање повезаности између екстернализованих и интернализованих облика проблематичног понашања код деце са ТуМР предшколског узраста. Практичне

импликације изведеног истраживања огледају се у чињеници да ће се на основу резултата истраживања стећу увид у испољавање проблематичног понашања код деце са ТуМП, на основу чега ће моћи да се осмисле програми интервенције. Значај овако дефинисаног истраживања, сагледава се кроз чињеницу, да је ово једно од ретких истраживања које се бави утврђивањем односа између испољавања екстернализованих и интернализованих проблема понашања код деце са ТуМП предшколског узраста.

МЕТОД

Узорак

Истраживање је спроведено на пригодном узорку од 35-ро деце са ТуМП, узраста од 4 до 7 година ($AS = 6,17$; $SD = 0,891$), оба пола: 23 (65,7%) дечака и 13 (34,3%) девојчица. Истраживање је обављено у предшколским установама на територији Србије. Укупно 20 васпитача који раде са децом која су обухваћена узорком је попуњавало примењену Скалу.

Инструмент истраживања

Проблематични облици понашања деце са ТуМП процењени су *Скалом проблематичног понашања (Social Skills Rating System – SSRS (Gresham & Elliott, 1990))*. Скала се састоји из две субскеале које мере испољавање екстернализованих и интернализованих облика проблематичног понашања. Екстернализовани проблеми процењују се кроз шест, док се интернализовани проблеми процењују на основу четири ајтема у оквиру примењене Скале. Васпитачи деце која су обухваћена

узорком попуњавали су скалу тако што су бирали један од три понуђена одговора (0 – никада, 1 – понекад и 2 – веома често). За потребе овог истраживања направљен је упитник којим су добијени подаци о полу, узрасту и интелектуалном статусу деце обухваћене узорком.

Прикупљени подаци обрађени су у софтверском пакету који се примењује за обраду података у друштвеним наукама (*IBM SPSS version 24.0*). Подаци су обрађени следећим статистичким поступцима и методама: проценти, минималне (min)/максималне (max) вредности, аритметичка средина (AS), стандардна девијација (SD), расподела вредности променљивих (Skewness/ Kurtosis). У циљу детаљног увида у релације између процењених проблема понашања израчунати су коефицијенти Пирсонове линеарне корелације. Корелације су тестиране на нивоима значајности 0,01 и 0,05.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Из Табеле 1 уочава се да просечне вредности указују на то да су деца из узорка понекад усамљена, да понекад испољавају анксиозност у групи као и да понекад делују тужно или депресивно. Вредности скјуниса, осим на првој тврдњи, указују на нормалну дистрибуцију резултата десно од средње вредности, међу већим вредностима.

Табела 1

Основни статистички показатељи резултата испитаника на Скали интернализирани облици проблематичног понашања

Интернализовано понашање	min	max	AS	SD	Skewness	Kurtosis
Каже да га нико не воли	0	2	0,49	0,702	1,137	0,028
Чини се да је усамљен	0	2	1,03	0,618	-0,015	-0,162
Испољава анксиозност у групи друге деце	0	2	1,09	0,818	-0,164	-1,482
Делује као да је тужан или депресиван	0	2	1,03	0,618	-0,015	-0,162

Резултати приказани у Табели 2 указују на чињеницу да се ниједан екстернализован облик проблематичног понашања не испољава често, али да деца из узорка понекад не могу да буду мирна, да понекад имају напад беса, да се туку, не

поштују правила, ометају рад, као и да понекад учествују у расправама без разлога. Добијени податак може указивати на то да деца из узорка имају разноврсне проблеме у понашању, који се не манифестују стално, већ само у појединим ситуацијама.

Табела 2

Основни статистички показатељи резултата испитаника на Скали екстернализовани облици проблематичног понашања

Екстернализовано понашање	min	max	AS	SD	Skewness	Kurtosis
Има нападе беса	0	2	0,71	0,519	-0,301	-0,494
Стално се врпољи, не може да седи на једном месту	0	2	1,20	0,584	-0,038	-0,163
Без реалног повода расправља са другима	0	2	0,74	0,561	-0,029	-0,285
Омета рад	0	2	0,97	0,785	0,051	-1,348
Туче се са другима	0	2	0,63	0,646	0,531	-0,574
Не поштује правила	0	2	0,89	0,583	0,002	0,094

Анализом корелација из Табеле 3 уочава се да постоје значајне корелације између екстернализованих и интернализованих проблема понашања, на нивоу значајности 0,01 и 0,05. Занимљив податак је да деца која се расправљају са другима без реалног

повода сматрају да их нико не воли, али не показују анксиозност, усамљеност и нису тужни или депресивни.

Табела 3

Коефицијент корелације између екстернализованих и интернализованих проблема понашања деце са ТуМР

	Каже да га нико не воли	Чини се да је усамљен	Испољава анксиозност у групи друге деце	Делује као да је тужан или депресиван
Има нападе беса	-0,092	0,026	0,337*	0,210
Стално се врпољи, не може да седи на једном месту	0,043	0,473**	0,517**	0,310
Без реалног повода се расправља са другима	0,402*	-0,063	0,178	0,192
Омета рад	0,346*	0,608**	0,782**	0,608**
Туче се са другима	0,410*	0,322	0,452**	0,322
Не поштује правила	0,427*	0,255	0,330	0,418*

*корелација значајна на нивоу 0,05

**корелација значајна на нивоу 0,01

ДИСКУСИЈА СА ЗАКЉУЧКОМ

Рад је настао са циљем да се утврди које облике екстернализованих и интернализованих проблема понашања испољавају деца са ТуМР предшколског узраста, као и да се утврди да ли постоји значајна повезаност између процењених проблематичних облика понашања. На основу добијених података уочава се да се ниједно проблематично понашање не испољава често али да већина деце понекад испољава сваки од испитаних проблема у понашању, осим првог ајтема из скале која процењује интернализоване проблеме понашања. Васпитачи указују на чињеницу да деца из узорка не сматрају да их нико не воли. Прелазак из предшколске установе у школу деце са ТуМР је посебно стресан догађај уколико дете показује проблеме у понашању. Таква деца ће вероватно показивати тешкоће прилагођавања и укључивања у вршњачке интеракције (Pears et al., 2015). Рано

откривање проблематичног понашања код деце са ТуМР је значајно због чињенице да почетни симптоми могу да се на каснијем узрасту развију у теже који су на школском узрасту отпорнији на третман.

Корелационом анализом утврђено је да деца с ТуМР која имају нападе беса испољавају и анксиозност у групи друге деце. Добијени податак може да се посматра из угла да анксиозна деца имају тешкоће при регулисању својих емоција, па тако нису у стању да изразе или обраде емоцију на адекватан начин, што се испољава нападима беса. Усамљена деца ометају рад и не могу да седе мирно, док деца која испољавају анксиозност показују нападе беса, ометају рад, учествују у тучама и не могу да седе на једном месту. Деца са ТуМР која сматрају да их нико не воли не поштују правила, ометају рад, туку се и расправљају без реалног повода. Тужна или депресивна деца ометају рад и не поштују правила у предшколској установи.

Добијене налазе можемо тумачити с аспекта да су усамљена деца склона развоју депресије или анксиозности, као и негативних емоционалних стања која могу да ометају њихову концентрацију, мотивацију и способност да се ангажују при изради задатака. Њувенхјузен (Nieuwenhuijzen et al., 2004) указује на то да деца која испољавају проблеме понашања екстернализованог типа су агресивнија и мање покорна. Деца која испољавају дефиците или незрелост у социјалним односима наилазе на различите тешкоће у комуникацији, сарадњи са вршњацима и разумевању друштвених норми (Nader-Grosbois et al., 2013). Разумевање проблема у понашању битно је за решавање конфликта, изградњу бољих односа, као и напредак у свим аспектима живота (Bolourian & Blacher, 2018).

Веома је значајно утицати на развој свести друштва о потреби и значају укључивању деце са ТуМР у програме ране интервенције. Пружање адекватне, континуиране и правовремене подршке деци са ТуМР током раног узраста омогућава се да дете максимално развије своје капацитете и потенцијале. Да би програм ране интервенције био успешно реализован, важно је да почне што раније и да што дуже траје (Копуновић-Торма и сар, 2023).

Резултати изведеног истраживања имају значајне импликације за разумевање проблема у понашању деце са ТуМР предшколског узраста. Сагледавањем преваленце интернализованих и екстернализованих проблема понашања може да допринесе идентификацији одређених облика понашања на основу којих би се дефинисали програми подршке за децу са ТуМР.

ЛИТЕРАТУРА

- Bolourian, Y., & Blacher, J. (2018). Comorbid behavior problems among youth with intellectual and developmental disabilities: a developmental focus. *International Review of Research in Developmental Disabilities*, 55, 181-212. <https://doi.org/10.1016/bs.irrdd.2018.08.004>
- Bukvić, Z. (2020). Odgojno-obrazovna podrška učenicima s problemima u ponašanju u osnovnoj školi. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 22(2), 425-450. <https://doi.org/10.15516/cje.v22i2.3565>
- Gresham, F. M., & Elliot, S. N. (1990). *Social Skills Rating System*. American Guidance Service.
- Kopunović-Torma, D. T., Velišek-Braško, O. J., & Popović, D. J. (2023). Theoretical value postulates of family-oriented early interventions. *Obrazovanje i vaspitanje*, 18(19), 119-135. <https://doi.org/10.5937/ObrVas2319119K>
- Mikas, D. (2007). Kako roditelji i odgojitelji procjenjuju emocionalni razvitak i ponašanje djece predškolske dobi. *Odgojne znanosti*, 9(13), 49-74.
- Nader-Grosbois, N., Houssa, M., & Mazzone, S. (2013). How could Theory of Mind contribute to the differentiation of social adjustment profiles of children with externalizing behavior disorders and children with intellectual disabilities? *Research in Developmental Disabilities*, 34(9), 2642-2660. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2013.05.010>
- Nieuwenhuijzen, M., Orobio de Castro, B., Wijnroks, L., Vermeer, A., & Matthys, W. (2004). The relations between intellectual disabilities, social information processing, and behaviour problems. *European Journal of Developmental Psychology*, 1(3), 215-229. <https://doi.org/10.1080/17405620444000111>

- Pears, K. C., Kim, H. K., Healey, C. V., Yoerger, K., & Fisher, P. A. (2015). Improving child self-regulation and parenting in families of pre-kindergarten children with developmental disabilities and behavioral difficulties. *Prevention Science, 16*, 222-232. <https://doi.org/10.1007/s11121-014-0482-2>
- Rakap, S., Balikci, S., Kalkan, S., & Aydin, B. (2018). Preschool teachers' use of strategies to support social-emotional competence in young children. *International Journal of Early Childhood Special Education, 10*(1), 11-25. <https://doi.org/10.20489/intjecse.454103>
- Rodas, N. V., Zeedyk, S. M., & Baker, B. L. (2016). Unsupportive parenting and internalising behaviour problems in children with or without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 60*(12), 1200-1211. <https://doi.org/10.1111/jir.12332>
- Tomić, K. (2013). Psihopatologija kod dece i adolescenata sa intelektualnom ometenošću. *Sinteze, 73*-86.
- Valenčić Štemberger, A. V. (2021). Djeca u riziku za razvoj emocionalnih problema i problema u ponašanju. *Methodological Horizons, 16*(2), 123-136.
- Vlah, N., Miroslavljević, A., & Katić, V. (2021). Razumijevanje rizičnih ponašanja djece: perspektive odgajatelja i stručnih suradnika dječjeg vrtića. *Ljetopis socijalnog rada/Annual of Social Work, 28*(2). <https://doi.org/10.3935/ljsr.v28i2.367>
- Vujović, G. (2021). Samokontrola u funkciji predviđanja internalizovanog i eksternalizovanog nasilnog ponašanja. *Kriminalističke teme-Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 21*(1), 1-9. <https://doi.org/10.51235/kt.2021.21.1.1>
- Webster-Stratton, C., & Reid, M. J. (2004). Strengthening social and emotional competence in young children—The foundation for early school readiness and success: Incredible years classroom social skills and problem-solving curriculum. *Infants & Young Children, 17*(2), 96-113.
- Živčić-Bećirević, I., Smojver-Ažić, S., & Mišćenić, G. (2003). Problemi u ponašanju predškolske djece prema procjeni roditelja i odgojitelja. *Psihologijske teme, 12*(1), 63-76.

**PROBLEMATIC FORMS OF BEHAVIOR
IN PRESCHOOL CHILDREN
WITH DIFFICULTIES IN MENTAL
DEVELOPMENT**

**Mirjana Japundža Milislavljević,
Nataša Buha, Marija Jelić,
Irena Stojković,
Biljana Milanović Dobrota**

*University of Belgrade – Faculty of Special
Education and Rehabilitation*

Abstract

The motivation for this study is rooted in the importance of understanding problematic behavior in children with mental development difficulties during their early stages of growth. This period is critical for their social, cognitive, and emotional development. The study aimed to determine the occurrence of behavioral problems and explore potential relationships between externalized and internalized problematic behaviors in children facing challenges in mental development. The research was conducted with a sample of 35 children, comprising both boys and girls, aged 4 to 7 years. Externalized and internalized forms of problematic behavior were assessed using The Problem Behaviors Scale, which was completed by educators who interacted with the children in the sample. The analysis of the collected data revealed that, on average, the children in the sample occasionally experienced feelings

of loneliness, displayed anxiety in group settings, and sometimes exhibited signs of sadness or depression. While individual externalized forms of problematic behavior were not frequently observed, all assessed problems were occasionally present. The study identified significant correlations at the 0.01 and 0.05 significance levels, indicating a statistically significant relationship between externalized and internalized problematic behaviors among children with difficulties in mental development.

Keywords: *children with mental developmental difficulties, externalized and internalized behavior problems*



УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ
ЕДУКАЦИЈУ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ